

# आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा पारेको प्रभाव

मीरा प्रधान, पिएचडी

जनमैत्री बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

pradhanmps@gmail.com

## लेखसार

प्रस्तुत लेखमा नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दको अवस्था र यसले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभावका सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ । नेपाली भाषामा नेपालभित्र बोलिने विभिन्न राष्ट्रिय भाषा तथा नेपालबाहिर बोलिने अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट आएर प्रयोगमा रहेका आगन्तुक शब्दहरू प्रशस्त रहेका छन् । विज्ञान प्रविधिको विकाससँगसँगै यसको प्रयोग दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको देखिन्छ । विज्ञान प्रविधिले आविष्कार गरेका नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाको नाम र कामसँग सम्बन्धित शब्दहरू एवम् अन्य विविध कारणले थपिएका शब्दहरूलाई हामीले जस्ताको तस्तै अनुकरण र प्रयोग गरेको कारणले पनि यो अवस्था सिर्जना भएको हो भन्न सकिन्छ । नेपाली भाषामा यस्ता शब्दहरू स्रोत भाषामा जस्तो छ त्यही रूपमा, नेपालीकरण गरेर, स्रोत भाषामा जस्तै र नेपालीकरण दुवै रूपमा प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । नेपाली भाषामा कुनै विषय वा क्षेत्रमा अधिकांश प्रयोग भएका तथा नेपाली शब्दसरह (जतासुकै) प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरू पनि प्रशस्त रहेका छन् । एउटै अर्थ बुझाउन एउटै भाषाबाट तथा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाबाट आएका फरक फरक आगन्तुक शब्दहरू पनि भेटिएका छन् । केही आगन्तुक शब्दहरू अनेकार्थी रहेका छन् । यस लेखमा विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेका यस्ता आगन्तुक शब्दहरूको स्रोत भाषासहित पहिचान गरिएको छ । अन्त्यमा आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा पारेको प्रभावको चर्चा गर्दै सरकारी तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूबाट उच्च प्राथमिकताका साथ नेपाली भाषाको संरक्षण र सम्बर्धनका लागि नीतिगत व्यवस्था गरेर यस्ता शब्दको प्रत्यक्ष आगमनलाई रोक्न सकेको खण्डमा केही हदसम्म नेपाली भाषाको मौलिकता र शुद्धता जोगाउन सकिने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

**शब्दकुञ्जी:** अन्तर्राष्ट्रिय भाषा, आगन्तुक शब्द, नेपालीकरण, भाषिक सिप, राष्ट्रिय भाषा, स्रोत भाषा ।

## विषय परिचय

‘आगन्तुक शब्द’ आगन्तुक र शब्द दुईओटा शब्द मिलेर बनेको छ । ‘आगन्तुक’ को अर्थ अतिथि, पाहुना, कतैबाट आएको, अचानक आएको हुन्छ भने ‘शब्द’ लाई स्वतन्त्र रूपमा वाक्यमा प्रयोग गर्न सकिने रूपभन्दा ठुलो र शब्द समूह (पदावली) भन्दा सानो वर्ण वा वर्ण समूहबाट बनेको अर्थयुक्त भाषिक एकाइका रूपमा अर्थात्उन सकिन्छ । प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७९) मा आगन्तुक शब्दको अर्थ “अर्को भाषाबाट आएर प्रयोग भएको शब्द; बाहिरी स्रोतको शब्द” भनेर दिइएको छ । ‘आगन्तुक शब्द’ लाई प्रयोग र परिभाषित गर्ने काम सबभन्दा पहिले हेमराज पण्डितले आफ्नो व्याकरणको पुस्तक चन्द्रिका गोरखाभाषा व्याकरण (२०६९) मा गरेको भेटिन्छ । उनले संस्कृत आदि भाषाबाट विकृत (बिग्रेको) वा अविकृत स्वरूपले हाम्रो भाषामा आएका शब्दलाई ‘आगन्तुक शब्द’ भन्दछन् (पण्डित, २०४२, पृ. ४५०-४९०) भनी परिभाषित गरेका छन् । उनले संस्कृत, अरबी, फारसी, अङ्ग्रेजी, हिन्दी, नेवारी आदि भाषाबाट उस्तै रूपमा आएका र केही विकार भएर आएका शब्दको उदाहरण पनि दिएका छन् । यसैगरी भाषान्तर शब्दका रूपमा नेपाली भाषामा संस्कृतबाहेक अरबी, फारसी, अङ्ग्रेजी, उर्दू आदि अरू भाषाबाट कोही तत्सम कोही तद्भव शब्द हुन्छन्

भनेका छन् । यसरी पण्डितले जुनसुकै भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द मानेर त्यस्ता शब्दहरू अतिकृत (रूप परिवर्तन नभइकन) स्वरूपले आएका छन् भने तत्सम र विकृत स्वरूपले आएमा तद्भव शब्द भनेका छन् । यसरी पण्डितले सबभन्दा पहिले आगन्तुक शब्दको परिभाषा र उदाहरण दिने काम गरेका छन् ।

यसपछि बाल चन्द्र शर्माको सम्पादनमा रायल नेपाल एकेडेमी, काठमाण्डूबाट प्रकाशित नेपाली शब्द-कोश (२०१९) मा प्रविष्टिमा रहेका आगन्तुक शब्दहरू अंग्रेजी, अरबी, चिनियाँ, जापानी, तुर्की, नेवारी, नेपाली, पुर्तगाली, फारसी, फ्रेन्च, स्पेनिस, हिन्दी आदि भाषाबाट नेपाली भाषामा आएको भनी स्रोत उल्लेख गरिएको छ । यस कोशको प्रस्तावनामा भनिएको छ, “विशेषतः कानुन र व्यवस्थासम्बन्धी शब्दावलीमा अरबी र फारसीको व्यापक प्रभाव परेको देखिन्छ । यसको कारण मध्ययुगमा भारतमा रहेको मुस्लिम आधिपत्य र त्यससितको सम्बन्ध हो । अनि यसपछि भारतमा कायम भएका पुर्तगाली, फ्रान्सिसी र अङ्ग्रेजी प्रभुताले पनि उसैगरी हाम्रो भाषामा प्रभाव पार्दै गएको प्रमाणको पनि न्यूनता छैन ।” यसरी शर्माले अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट आएका आगन्तुक शब्दको प्रभाव खासगरी कानुन र व्यवस्थासम्बन्धी शब्दावलीमा परेको उल्लेख गरेको भए तापनि वर्तमान समयमा हरेक विषय र क्षेत्रमा यस्ता शब्दको प्रयोग दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको देखिन्छ । यसैगरी उक्त प्रस्तावनामा प्रचलित नेपाली भाषामा देशका विभिन्न क्षेत्र एवम् वर्गका भाषा र बोलीको प्रभाव परेको उल्लेख गर्दै नेवारी भाषामा केही खोजी भए तापनि अन्य भाषा र बोलीमा खासै खोजी हुन नसकेको बताइएको छ । यसैले नेवारीबाहेक अन्य भाषाबाट आएका शब्दको उपपत्ति जनाउँदा ‘नेपाली’ भनी जनाइएको जानकारी दिइएको छ किनकि जुनसुकै वर्ग र क्षेत्रका भए तापनि ती शब्द नेपाल देशका र नेपाली नै रहेको शर्माको तर्क छ । उक्त शब्दकोशमा नेवारी भाषाबाट आएका आगन्तुक शब्दहरूलाई नेवा. (नेवारी) र नेवारीबाहेक नेपालभित्रका अन्य भाषाबाट आएका शब्दहरूलाई ने. (नेपाली) भनिएको छ । यसरी नेपाली शब्दकोशमा प्रविष्टि भएका शब्दहरूको शब्दस्रोत छुट्ट्याउने काम सर्वप्रथम बाल चन्द्र शर्माले सुरु गरेका हुन् ।

संसारका धेरै भाषाहरूमा आफ्नो भाषाका मात्र शब्द हुँदैनन्, अरू भाषाका शब्दहरू पनि आवश्यकता अनुसार ग्रहण गरिएका हुन्छन् । नेपाली भाषामा पनि परम्परानुगत शब्दहरू बाहेक अरू भाषाबाट आएका शब्दहरू पनि छन्, जसलाई नेपाली विद्वानहरूले आगन्तुक शब्द भनेका छन् (रेग्मी, २०२५, पृ. ८६); कुनै एक भाषामा कुनै अर्को भाषाबाट ग्रहण गरिएको शब्दलाई ‘आगन्तुक शब्द’ भनिन्छ । यसलाई पाहुना शब्द, सापटी शब्द, ऋण शब्द र विदेशी शब्द पनि भनिन्छ (शर्मा, २०३६, पृ. १५९); संस्कृतबाहेक अरू जुनसुकै भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ, जस्तै: बाकस, लालटिन, कैँची, अदालत, जमीन, सरकार, भ्याल, पसल आदि (न्यौपाने, २०५१, पृ. २४३); नेपाली भाषामा संस्कृत स्रोतबाहेक अन्य भाषाबाट आएका शब्दलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । आफ्नै देशभित्र बोलिने भाषा (नेवारी, मगर, तामाङ, मैथिली आदि) बाट होस् अथवा देशबाहिर बोलिने भाषा (अरबी, फारसी, अङ्ग्रेजी, पुर्तगाली आदि) बाट होस्, अन्य भाषाबाट ग्रहण गरिएका सबै शब्दहरू आगन्तुक वर्गमा पर्छन् (शर्मा, २०७१, पृ. १०९); संस्कृतबाहेक विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट नेपालीमा आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ (पोखरेल र प्रधान, २०८१, पृ. ४९) भनी आगन्तुक शब्दलाई परिभाषित गरिएको पाइन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले माथि दिएको परिभाषा र हाल यस्ता शब्दहरू प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा संस्कृतबाहेक विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई ‘आगन्तुक शब्द’ भन्न सकिन्छ । नेपाली भाषामा धेरै पहिलेदेखि आगन्तुक शब्दको प्रयोग भएको भेटिन्छ । यस्ता शब्दहरूको प्रयोग दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको सन्दर्भमा नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरूको स्रोत भाषाहरू के कस्ता छन् ? कुन कुन भाषाका शब्दहरू अलि बढी रहेका छन् र ती शब्दहरूको प्रयोगको अवस्था कस्तो छ भन्ने कुरा उदाहरणसहित प्रस्तुत गर्दै नेपाली भाषा शिक्षणमा यसले पारेको प्रभाव (सकारात्मक र नकारात्मक) केलाउनुमा प्रस्तुत लेख केन्द्रित रहेको छ ।

### अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख निगमनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिमा आधारित छ। पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रियाबाट सामग्री सङ्कलन गरी तयार गरिएको यस लेखमा नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दको अध्ययनका लागि मुख्य आधार प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७९) लाई मानिएको छ। यसै शब्दकोशबाट नमुना पृष्ठ छनोट गरी नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दका स्रोत भाषाहरू र तिनको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ। यसका साथै विभिन्न प्रक्रियाबाट नेपाली भाषामा आएर प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरू सङ्कलन तथा पहिचान गरी उदाहरणसहित स्रोत भाषा उल्लेख गरिएको छ। यस्ता शब्दहरूको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा पारेको प्रभावको चर्चा गर्दै अन्त्यमा निष्कर्ष निकालिएको छ।

### नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दका स्रोत भाषाहरू

यस लेखमा आगन्तुक शब्दका स्रोत भाषाहरूको चर्चा गर्ने क्रममा प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७९) लाई मुख्य आधार मानिएको छ। नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरू मुख्यत दुई प्रकारका छन्: स्वदेशी आगन्तुक शब्द र विदेशी आगन्तुक शब्द। प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७९) को अग्र भागमा रहेको सङ्केत सूचीमा दिइएको सूचना र मध्य भागमा दिइएको निर्देशनका आधारमा स्वदेशी आगन्तुक शब्दहरूमा अवधि, उराउ, किरात, केवरत, कोइच, खाम्ची, गुरुङ, घले, चेपाङ, छत्याल, जिरेल, तामाङ, ताजपुरिया, थकाली, थारु, दनुवार, दुरा, धिमाल, नेवारी, पहरी, बराम, भोटे, भोजपुरी, मगर, मनाङ, मराठी, मैथिली, याक्खा, राई, राउटे, राजवंशी, लिम्बू, लेप्चा, शेर्पा, सतार, सुनुवार, सुरेल, हायु, ट्योल्म गरी ३९ भाषाका रहेका छन् भने विदेशी आगन्तुक शब्दहरूमा अङ्ग्रेजी, अरबी, असमी, उर्दू, ग्रीक, चिनिया, जर्मनेली, जापानी, तमिल, तिब्बती, तुर्की, दार्जिलिङ, पुर्तगाली, फारसी, फ्रेन्च, बङ्गाली, भुटानी, रुसी, ल्याटिन, स्पेनिश, हिन्दी, आगन्तुक (स्रोत भाषा उल्लेख नगरी आगन्तुक शब्द मात्र भनिएको शब्दहरूलाई विदेशी आगन्तुक शब्दको सूचीमा राखिएको) गरी २२ भाषाका रहेका छन्। यस शब्दकोशमा जम्मा २१०६ पृष्ठ सङ्ख्या रहेको छ र प्रविष्टिमा रहेका १,२८,३४४ शब्दको अर्थ, स्रोत र अन्य जानकारी दिइएको छ। यस आधारमा हेर्दा १ पृष्ठमा औसत ६१ ओटा शब्द प्रविष्टिमा रहने देखिन्छ। यस लेखमा प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७९) मा रहेको जम्मा २१०६ पृष्ठमध्ये ४३४ (२०.६१%) नमुना पृष्ठ छनोट गरी ती पृष्ठमा रहेका आगन्तुक शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ। नमुना पृष्ठ छनोट गर्दा १०० पृष्ठको अन्तराल (१-१०१-२०१- ...) मा २२ पृष्ठ, ५० पृष्ठको अन्तराल (५०-१००-१५०- ...) मा ४२ पृष्ठ, ४० पृष्ठको अन्तराल (४०-८०-१२०- ...) मा ५३ पृष्ठ, २० पृष्ठको अन्तराल (२-२२-४२- ...) मा १०६ पृष्ठ र १० पृष्ठको अन्तराल (४-१४-२४- ...) मा २११ पृष्ठ गरी जम्मा ४३४ पृष्ठ रहेका छन्। नमुना छनोट गरिएका ४३४ पृष्ठमा प्रति पृष्ठ ६१ ओटा शब्दका दरले जम्मा २६,४७४ (२०.६३%) शब्द सङ्ख्या रहने अनुमान गरिएको छ। यी शब्दहरूमा स्वदेशी भाषाका आगन्तुक शब्दहरू ११०४ (४.१७%) ओटा तथा विदेशी भाषाका आगन्तुक शब्दहरू १४५४ (५.४९%) ओटा भेटिएका छन्। स्वदेशी भाषाहरूमा राई भाषाबाट ३२९ (१.२४%) ओटा, नेवारी भाषाबाट १७६ (०.६७%) ओटा, थारु भाषाबाट १४१ (०.५३%) ओटा, मगर भाषाबाट १२६ (०.४८%) ओटा, लिम्बू भाषाबाट ९३ (०.३५%) ओटा, गुरुङ भाषाबाट ४२ (०.१६%) ओटा, मैथिली भाषाबाट ३३ (०.१२%) ओटा, अवधी भाषाबाट ३० (०.११%) ओटा आगन्तुक शब्दहरू नेपाली भाषामा आएर प्रयोग भइरहेको भेटिन्छ। नेपालभित्रका भाषाहरूमा थकाली, शेर्पा, सुनुवार, ताजपुरिया, भोजपुरी लगायत २३ ओटा भाषाहरूबाट आएका आगन्तुक शब्दहरू ०.१ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ भने लेप्चा, केवरत, खाम्ची, चेपाङ, पहरी, मनाङ, मराठी, सुरेल गरी ८ ओटा भाषाबाट आएका शब्दहरू यी पृष्ठमा भेटिएनन्। स्वदेशी भाषामध्ये राई भाषाबाट सबैभन्दा बढी शब्दहरू आएको देखिए पनि यी शब्दहरू अधिकांश राई भाषाको थर बुझाउने रहेका छन्।

विदेशी भाषाहरूमा अङ्ग्रेजी भाषाबाट ५१२ (१.९३%) ओटा, अरबी भाषाबाट ३३० (१.२५%) ओटा, फारसी भाषाबाट २८५ (१.०८%) ओटा, असमी भाषाबाट १४८ (०.५६%) ओटा, दार्जिलिङ भाषाबाट ५० (०.१९%) ओटा, हिन्दी भाषाबाट ४९ (०.१९%) ओटा आगन्तुक शब्दहरू नेपाली भाषामा आएर प्रयोग भइरहेको भेटिन्छ। विदेशी भाषाहरूमा भुटानी, चिनिया, तुर्की, पुर्तगाली लगायत ८ ओटा भाषाहरूबाट आएका आगन्तुक शब्दहरू ०.१ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ भने उर्दू, जर्मनेली, तिब्बती, बङ्गाली, रुसी, स्पेनिस गरी ६ ओटा भाषाबाट आएका शब्दहरू यी पृष्ठमा भेटिएनन्।

माथि गरिएको अध्ययनका आधारमा स्वदेशी भाषाहरूबाट (४.१७%) र विदेशी भाषाहरूबाट (५.४९%) गरी भन्दा १०% आगन्तुक शब्दहरू नेपाली भाषामा रहेको भेटिन्छ। बोलीचालीमा यसको अवस्था अलि फरक हुन सक्छ। वर्तमान समयमा विज्ञान र प्रविधिको विकास द्रुततर गतिमा भइरहेको छ। यसको परिणामस्वरूप नयाँ आविष्कार भएका वस्तु तथा सेवाका लागि प्रयोग भएका विभिन्न भाषाका शब्दहरू जस्ताको तस्तै ग्रहण गर्दै जाने हो भने आगामी दिनहरूमा आगन्तुक शब्दको प्रयोग बढ्दै जाने निश्चित देखिन्छ।

### नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्द प्रयोगको अवस्था

नेपाली भाषामा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाबाट प्रशस्त मात्रामा आगन्तुक शब्दहरू आएर प्रयोग भए तापनि ती शब्दहरू प्रयोगको अवस्था समान रहेको पाइँदैन। ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको विकासले गर्दा नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाको आविष्कार गरेर सुविधाहरू थपिँदै जाँदा शब्दभण्डारमा शब्दहरू थपिने तथा नयाँ शब्द निर्माण हुने क्रम बढिरहेको छ। नयाँ वस्तु तथा धारणाका बारेमा वर्णन गर्नुपर्दा अथवा नयाँ वस्तु वा सेवाको आविष्कार हुँदा नयाँ शब्दको आवश्यकता पर्दछ नै। यसका लागि आवश्यक पर्ने शब्दहरू संसारका कुनै पनि भाषामा पहिले नै भएका हुँदैनन्। ज्ञान, विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा भएका यस्ता नयाँ नयाँ प्रगतिलाई अभिव्यक्त गर्नका लागि संसारका हरेक भाषाले निरन्तर रूपमा नयाँ नयाँ शब्दहरूको निर्माण, प्रयोग विस्तार र स्वीकरण गरिरहनु पर्ने हुन्छ। ज्ञानविज्ञानका विभिन्न विषय र क्षेत्रमा भएका नयाँ नयाँ उपलब्धिलाई समेट्ने गरी शब्द निर्माण गर्ने कार्यलाई शब्द निर्माण वा कोडीकरण भनिन्छ। यसरी नयाँ शब्द निर्माण गर्ने सन्दर्भमा मुख्यतः तीन प्रकारका मत अगाडि आएको देखिन्छ: लोकवादी मत, राष्ट्रियतावादी मत र अन्तर्राष्ट्रियतावादी मत (श्रीवास्तव, सन् १९९७, पृ. १६९)। जनमानसमा भिजिसकेका (सर्वसाधारणमा व्यापक रूपमा प्रयोग भएका) शब्दहरूलाई जुनसुकै स्रोतबाट आएका भए पनि जस्ताको तस्तै औपचारिक रूपमा मान्यता प्रदान गर्ने कुरालाई लोकवादी प्रवृत्ति, आगन्तुक शब्दहरूलाई नेपालीकरण गरेर मात्र प्रयोग गर्नुलाई राष्ट्रियतावादी प्रवृत्ति र भरखर आविष्कार भएका वस्तु तथा सेवालार्थ जनाउन आफ्नो भाषामा उपयुक्त शब्दको अभाव भएमा अन्य भाषाबाट जस्ताको तस्तै आयात गरेर प्रयोग गर्नुलाई अन्तर्राष्ट्रियतावादी प्रवृत्ति भनिन्छ। नेपाली भाषामा यी तीनै प्रक्रियाबाट आगन्तुक शब्दहरू आएर प्रयोग भइरहेका छन्। विकसित देशहरूका तुलनामा हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशहरूमा विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा कमै विकास हुने तथा नयाँ शब्दहरू सामान्यतया यस क्षेत्रमा बढी थपिने कारणले आफ्नै भाषाको उन्नयन गरी नेपाली शब्दभण्डार समृद्ध बनाउनेतर्फ भने विचार गर्ने समय आइसकेको छ।

नेपाली भाषामा प्रयोग भएका केही आगन्तुक शब्दहरू नेपालभित्रकै अन्य भाषाका छन् भने अन्तर्राष्ट्रिय (अङ्ग्रेजी, हिन्दी, उर्दू, अरबी, फारसी, बङ्गाली आदि) भाषाबाट आएका शब्दहरू पनि प्रशस्त रहेका छन्। यस्ता शब्दहरूलाई अपरिवर्तित (अन्य भाषाबाट नेपालीमा जस्ताको तस्तै आएका) र परिवर्तित (अन्य भाषाबाट फेरिएर नेपालीमा आएका) आगन्तुक शब्द (शर्मा, २०७१, पृ. १०९) भनेर वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। यसरी आएका कतिपय शब्दहरू स्रोत भाषामा जस्तो छ त्यही रूपमा प्रयोग गरिएका छन्। जस्तै: अक्सिजन (अङ्.) ना., अख्तियार (अ.) ना., अगस्त (अङ्.) ना., अङ्कल (अङ्.) ना., अङ्गुर (फा.) ना., अचार

(फा.) ना., अजा (नेवा.) ना., अजिमा (नेवा.) ना., अजी (नेवा.) ना., अटो (अङ्.) ना., अतापता (हि.) ना., अतिपात (अस.) वि., अदालत (अ.) ना., अन (अङ्.) ना., अनमिन (अङ्.) ना., अनर (अङ्.) ना., अनार (फा.) ना., अन्जाम (फा.) ना., अन्टी (अङ्.) ना., अन्डर (अङ्.) ना., अन्ती (नेवा.) ना., अन्दाज (फा.) ना., अन्धाधुन्ध (हि.) क्रिवि., अपडाउन (अङ्.) क्रिवि., अपडेट (अङ्.) ना., अपरेटर (अङ्.) ना., अपरेसन (अङ्.) ना., अफ (अङ्.) ना., अफिस (अङ्.) ना., अफ्रिका (अङ्.) ना., अमानत (अ.) ना., अम्पायर (अङ्.) ना., अम्लेट (अङ्.) ना., अयला (नेवा.) ना., अर्गानिक (अङ्.) वि., अर्जेन्ट (अङ्.) ना., अर्डर (अङ्.) ना., अलबिदा (अ.) ना., अल्कोहल (अङ्.) ना., अल्टिमेटम (अङ्.) ना., अल्सर (अङ्.) ना., अब्बल (फा.) ना., असर (अ.) ना., असर्फी (फा.) ना., असल (अ.) वि., असिस्टेन्ट (अङ्.) ना., इगो (अङ्.) ना., इचा (नेवा.) ना., इथर (अङ्.) ना., इद (अ.) ना., इसा (अ.) ना., इस्ट (अङ्.) ना., कमिज (अ.), कमिटी (अङ्.), कमिसन (अङ्.), केमिकल (अङ्.), किलोमिटर ((अङ्.), किसमिस (फा.), क्याजुअल (अङ्.) वि., क्याबिन (अङ्.) ना., क्यामरा (अङ्.) ना., क्याम्पस (अङ्.) ना., क्यालेन्डर (अङ्.) ना., खबर (अ.), नाजबाफ (अ.) ना., नाजुक (फा.) वि., नाबालिग (अ.) ना., नायब (अ.) वि., नालायक (फा.) वि., बगली (फा.) ना., सइ (लि.) ना., सखाप (अ.) ना., हबलदार (फा.) ना. आदि ।

नेपाली भाषामा प्रयोग भएका कतिपय आगन्तुक शब्दहरू नेपालीकरण गरेर मात्र प्रयोग भएका छन् । नयाँ शब्द निर्माण गर्ने वा अन्य भाषाबाट आएका शब्दहरूलाई जस्ताको तस्तै ग्रहण नगरी आफ्नो भाषाको उच्चारण स्वरूप र वर्णविन्यासको ढाँचाअनुसार परिवर्तन गरेर भित्र्याउने कुरालाई राष्ट्रियतावादी प्रवृत्ति भनिन्छ (श्रीवास्तव, सन् १९९७, पृ. १६९)। यसै प्रवृत्तिअनुरूप यी शब्दहरू नेपाली भाषामा भित्रिएका देखिन्छन् । यस्ता शब्दहरूलाई शर्मा (२०७१, पृ. १०९) ले परिवर्तित आगन्तुक शब्द भनेका छन् । उदाहरणका लागि अक्ल (अ.) लाई अकल, अथल (नेवा.) लाई अटल, अनुठा (हि.) लाई अनौठो, अवा: (नेवा.) लाई अवाल, अल्फिनेट ((पुर्त.) लाई आलपिन, अशरफी (फा.) लाई असर्फी, आमदनी (फा.) लाई आम्दानी, आलमारियो (पुर्त.) लाई आलमारी, आलुबुखुरा (फा.) लाई आलुबखडा, उज्र (अ.) लाई उजुर, इनआम (अ.) लाई इनाम, इन्साफ (अ.) लाई निसाफ, इल्म (अ.) लाई इलम, आइना (फा.) लाई ऐना, कद्र (अ.) लाई कदर, कायद (अ.) लाई काइदा, किस्स (अ.) लाई किस्सा, क्लिप ((अङ्.) लाई खिप, क्याप्टन (अङ्.) लाई कप्तान, खलीता (फा.) लाई खल्ली, खल्क (अ.) लाई खलक, खस्म (अ.) लाई खसम, खानगी (फा.) लाई खान्की, गलती (अ.) लाई गल्ली, गलब (अ.) लाई गलबन्दी, ग्लास (Glass) लाई गिलास, गो डाउन (Go Down) लाई गोदाम, चालाक (फा.) चलाक/चलाख, छेलि (नेवा.) लाई छिँडी, जानवर (फा.) लाई जनावर, टिकेट (अङ्.) लाई टिकट, दुकान (फा.) लाई दोकान, नफल (अ.) लाई नाफा, नाशपाती (फा.) लाई नास्पती, नुक्सान (अ.) लाई नोक्सान, पायजामा (फा.) लाई पाइजामा, पायजेब (फा.) लाई पाउजु, पायपोश (फा.) लाई पाउपोस, पाव + रोटी (पोर्तु.) लाई पाउरोटी, प्यान्ट (अङ्.) लाई पाइन्ट, फरमाइस (फा.) लाई फुर्मास, फरेनर -Foreigner\_ लाई फिरङ्गी, फुरसत (अ.) लाई फुर्सत/फुर्सद, बकेट (Bucket) लाई बाल्टिन, मदद (अ.) लाई मद्दत, लिफाफ (अ.) लाई लिफा/लिफाफा, लेफिटनेन्ट (अङ्.) लाई लप्टन, ल्यान्टन (Lantern) लाई लालटिन, ल्याम्प (अङ्.) लाई लम्फा, शर्म (फा.) लाई सरम, शिकार (अ.) लाई सिकार, सलाह (अ.) लाई सल्लाह, हस्पिटल (Hospital) लाई अस्पताल बनाएर प्रयोग गर्नुलाई लिन सकिन्छ । यस प्रवृत्तिले सकेसम्म आफ्नै स्रोत र प्रक्रियाबाट शब्द निर्माण गर्ने कुरालाई जोड दिएको पाइन्छ । यसरी आएका आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोगको अवस्था पनि एकै प्रकारको भने पाइँदैन । यस्ता केही शब्दहरू वर्ण मात्र परिवर्तन गरेर तथा केही शब्दहरू अक्षरमा समेत नेपालीकरण गरेर प्रयोग गरिएको भेटिन्छ ।

कतिपय शब्दहरू त स्रोत भाषामा जस्तै र नेपालीकरण पनि गरेर दुवै रूपमा प्रयोग गरिएका छन् । यस्ता शब्दहरू पनि नेपाली भाषामा प्रशस्त रहेका छन् । उदाहरणका लागि अप्रेटर (अङ्. अपरेटर) ना., अप्रेसन

(अङ्. अपरेसन) ना., अयस ((अ. ऐश) ना., अलबम (फ्रे. एलबम), अल्बम ना., अस्पताल (अङ्. हस्पिटल) ना., इयरिड (अङ्. इयर रिड) यारिड ना., इस्टकोट (अङ्. वेस्टकोट), इस्कोट, अस्कोट, अस्कट ना., कबाफ (अ. कबाब) ना., गयल (अ. गैर), गिलास (अङ्. ग्लास) ना., गुलाब (फा. गुलाफ), बाल्टिन (अ. बकेट + टिन) ना., लालटिन (अङ्. ल्यान्टर्न) ना., लम्फा (अङ्. ल्याम्प) ना. आदि ।

नेपाली भाषामा केही अनेकार्थी आगन्तुक शब्दहरू पनि प्रयोग भएको भेटिन्छन् । यस्ता शब्दहरू एउटै भाषाबाट आएका पनि छन्, भिन्दाभिन्दै भाषाबाट आएर एउटै शब्दले अनेक अर्थ दिएको पनि छ । यस्ता शब्दहरूले नेपाली भाषामा भएका अनेकार्थी शब्दले जस्तै दुई वा दुईभन्दा बढी अर्थ दिने गर्दछ । उदाहरणका लागि

कट१ (नेवा.) ना. १. रक्सी वा निगार निकालेर शेष रहेको जाँडको छोक्रा वा सिठ्ठी ।

कट२ (भु.) ना. १. सारोगारोस अफ्ठारोस सकस ।

कट३ (अङ्.) ना. १. बनोटको ढपस छाँटस काँटस छाँटकाँट । (उदा. अचेल राम त डेनीकट कपाल ढल्काएर हिँड्छ)

खुन१ (फा.) ना. १. मानिस, पशु आदिका नाडी र नसाहरूमा रहेर शरीरभर फैलेने रातो तरल पदार्थस रगत २. रगतले शरीर लतपतिने गरी भएको हत्यास हिंसास काटमारस घात ।

खुन२ (फा.) ना. १. खोटस दोष । २. छुच्च्याइँ । ३. दागस लाच्छनास कलङ्क ।

गोल१ (फा.) ना. १. रक्त सम्बन्ध वा अन्य कुनै सम्बन्धबाट बाँधिएको समूह । (गोल फुटनु हुँदैन) २. समूहस जमातस भुन्ड ।

गोल२ (अङ्.) ना. १. खेलमा एक पक्षका खेलाडीहरूले सुरक्षा गर्दागर्दै पनि अर्को पक्षका खेलाडीहरूले निर्धारित ठाउँमा भकुन्डो आदि पुऱ्याई प्राप्त गरेको विजय । २. भकुन्डो, हकी आदि खेलमा पक्षतर्फबाट सुरक्षा गरिएको तर विपक्षका खेलाडीहरूले विजयका निमित्त भकुन्डो आदि पुऱ्याउनुपर्ने निर्धारित ठाउँ ।

जग१ (अङ्. ज्याक) ना. १. मोटर, कार आदिलाई मर्मत गर्नुपर्दा चक्काको सट्टा भुँईँमा टेकाएर बिस्तारै घुमाई गाडीलाई उचाल्ने र थाम्ने यन्त्र ।

जग२ (अङ्. जग) ना. १. लोटाजस्तो एकातिर समाउने बिँड वा उभिनडो भएको पानी उबाउने भाँडोस विशेष प्रकारको सुराही ।

सेन्ट१ (अङ्.) ना. १. राम्रो बास्ना । २. सुगन्धित बास्ना आउने तरल पदार्थस त्यस्तो अत्तर ।

सेन्ट२ (अङ्.) ना. १. बेलायती मुद्रा पाउन्डको एक भाग (सिक्का) ।

हल२ (अ.) ना. १. कुनै कठिन प्रश्न, समस्या आदिको समाधानस निराकरणको उपाय ।

हल३ (अङ्.) ना. १. मानिसहरू समूहमा बस्न मिल्ने धेरै ठुलो कोठा वा भवन आदि ।

नेपाली भाषामा एउटै अर्थ बुझाउनका लागि दुई वा दुईभन्दा बढी आगन्तुक शब्दको प्रयोग भएको पनि भेटिएको छ । कतिपय यस्ता शब्दहरू दुई भाषाबाट आएका छन् भने केही एउटै भाषाबाट फरक फरक दुई ओटा शब्द आएर प्रयोग भएका छन् । उदाहरणका लागि उपहार बुझाउनका लागि अरबी भाषाबाट नजराना र तुर्की भाषाबाट सौगात शब्द प्रयोग भएको छ । अनुकरण बुझाउनका लागि अरबी भाषाबाट नक्कल र अङ्ग्रेजी भाषाबाट क्यारिकेचर शब्द प्रयोग भएको छ । आभूषण वा गहना बुझाउनका लागि

फारसी भाषाबाट जेबर र जेबरात शब्द प्रयोग भएको छ। इन्धन वा वाष्प शक्तिबाट लिकमा गुडेर चल्ने सवारी साधन बुझाउनका लागि अङ्ग्रेजी भाषाबाटै रेल र ट्रेन शब्द प्रयोग भएको छ। गोजी बुझाउनका लागि अरबी भाषाबाट जेब, अङ्ग्रेजी भाषाबाट पकेट र फारसी भाषाबाट बगली र खल्ली (खलीता) शब्द प्रयोग भएको छ। जीवन बुझाउनका लागि फारसी भाषाबाट जिन्दगी र जिन्दगानी शब्द प्रयोग भएको छ। परिणाम बुझाउनका लागि अरबी भाषाबाट नतिजा र अङ्ग्रेजी भाषाबाट रिजल्ट शब्द प्रयोग भएको छ। उच्च शिक्षा दिने शैक्षिक संस्था बुझाउनका लागि अङ्ग्रेजी भाषाबाटै कलेज र क्याम्पस शब्द प्रयोग भएको छ। खेतीबारीलाई बुझाउनका लागि फारसी भाषाबाटै जग्गा (जायगाह) र जमिन तथा हिन्दीबाट जगह शब्द प्रयोग भएको छ। सुवास (सुगन्ध, मिठो बास्ना) बुझाउनका लागि फारसी भाषाबाट खुसबु र अङ्ग्रेजी भाषाबाट सेन्ट शब्द प्रयोग भएको छ।

यसरी नेपाली भाषामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दको अवस्थालाई हेर्दा यसले एउटा क्षेत्रलाई मात्र प्रभाव पारेको देखिँदैन। ज्ञानविज्ञानका हरेक विषय तथा क्षेत्रहरू (भाषा, साहित्य, शिक्षा, व्यापार वाणिज्य, अर्थशास्त्र, राजनीति शास्त्र, समाज शास्त्र, विज्ञान, चिकित्सा शास्त्र, कानून, सूचना तथा सञ्चार, इतिहास, भूगोल, खेलकुद आदि) यसबाट प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित छन्। नेपालको सन्दर्भमा विज्ञान, कम्प्युटर, गणित, चिकित्सा शास्त्र, लेखा शास्त्र, कानून जस्ता विषयहरू त आगन्तुक शब्दको प्रयोगविना अध्ययनअध्यापन गर्न नै नसकिने जस्तो भइसकेको छ। अधिकांश निजी विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूले पठनपाठनका रूपमा अङ्ग्रेजी भाषालाई प्राथमिकता दिएको कारणले पनि यो स्थिति सिर्जना भएको देखिन्छ। यस्ता अधिकांश विद्यालय तथा सङ्घसंस्थाहरूमा विज्ञान, कम्प्युटर, गणित विषय मात्र नभएर सामाजिक शिक्षा, नेपालको कला, संस्कृति, रहनसहन, वेशभूषा, चाडपर्व, इतिहास, भूगोल, वातावरण विज्ञान जस्ता विषयहरू पनि अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढाउने गरिन्छ। यसले सरकारी तथा सामुदायिक विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूलाई पनि केही न केही प्रभाव पारिरहेको छ। यहाँ आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने कुरालाई मात्र चर्चा गरिएको छ।

### आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा पारेको प्रभाव

वर्तमान समयमा विज्ञान प्रविधिको माध्यमबाट नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाको निरन्तर आविष्कारले गर्दा नयाँ नयाँ शब्द थपिने क्रम दिनप्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। विश्वव्यापीकरणको प्रभाव, सांस्कृतिक आदानप्रदान, पर्यटन क्षेत्रको विकास आदि कारणले संसारका भाषाहरूमा आगन्तुक शब्द भित्रिने क्रम बढ्दो छ। विभिन्न भाषाबाट आएर थपिएका यस्ता शब्दहरूका लागि हामीले आफ्नै भाषामा शब्द निर्माण नगर्ने हो भने जुनसुकै भाषामा पनि आगन्तुक शब्दको चाप अत्यधिक बढ्ने देखिन्छ। ज्ञान विज्ञानका विविध क्षेत्र तथा व्यावहारिक जीवनमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा यसको प्रभाव पर्न जान्छ नै। यहाँ आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा पार्ने प्रभावको मात्र चर्चा गरिएको छ। नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्द प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा यसअघि नै चर्चा भइसकेको छ। उक्त अवस्थालाई हेर्दा कतिपय आगन्तुक शब्दलाई हामीले नेपालीकरण गरेर प्रयोग गरेका छौं भने कतिपयलाई जस्ताको तस्तै प्रयोग गरिरहेका छौं। कतिपय त नेपाली भाषामा प्रचलित र उपयुक्त शब्दहरू हुँदाहुँदै पनि आगन्तुक शब्दको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइरहेका छौं। कतिपय शब्दहरू चाहिँ विज्ञान तथा प्रविधिले आविष्कार गरेका नयाँ वस्तु तथा सेवाका लागि हाम्रो भाषामा नयाँ शब्द निर्माण नगरिएको कारणले जस्ताको तस्तै ग्रहण गरिरहेका छौं। यस्ता केही शब्दहरू नेपाली शब्दसरह नै प्रयोग भइरहेका छन्। यी विविध अवस्थामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरूले नेपाली भाषा शिक्षणमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रकारको प्रभाव पारेको देखिन्छ। ती प्रभावहरूलाई यसप्रकार चर्चा गरिएको छ:

## द्विभाषिक/बहुभाषिक परिवेश

नेपाल बहुभाषिक राष्ट्र हो । यहाँ विभिन्न जातजातिले आआफ्नै मातृभाषाको प्रयोग गर्दछन् । अर्कोतर्फ यी जातजातिहरू एकआपसमा अत्यन्त मिलेर बसोबास गरेका छन् । यसले गर्दा विद्यालयमा विभिन्न मातृभाषा भएका विद्यार्थीहरू एउटै कक्षामा भर्ना हुन आउँछन् । मातृभाषा मात्र जानेको तथा छरछिमेक परिवेशमा नेपाली भाषा सुन्नै नपाएको स्थितिमा हुर्केका बालबालिकाको निम्ति यो भाषा नितान्त नयाँ हुन्छ । यस्तो अवस्थामा शिक्षार्थीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्नुपर्ने हुन्छ । दोस्रो भाषाका रूपमा कुनै पनि भाषा सिक्दा पहिलो भाषा सिकाइमा जस्तो सहज, सरल र अनौपचारिक भाषिक वातावरण नपाइने तथा पहिला सिकिसकेको भाषाले पनि बाधा, अवरोध र हस्तक्षेप गर्ने भएकाले उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा आआफ्नो मातृभाषामा भएका शब्दहरू (स्वदेशी आगन्तुक शब्द) को प्रभाव केही न केही परेकै हुन्छ । यसरी द्विभाषिक/बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा स्वदेशी आगन्तुक शब्दको प्रभाव बढी पर्ने देखिन्छ ।

## नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवाको आविष्कारसँगै भित्रिएका आगन्तुक शब्दहरू

विश्व बजारमा विज्ञान तथा प्रविधिले आविष्कार गरेका नयाँ नयाँ वस्तु तथा सेवा सँगसँगै भित्रिएका आगन्तुक शब्दको प्रयोगले नेपाली भाषाको शब्दावलीलाई विस्तार गर्नुका साथै विद्यार्थीहरूलाई सम्बन्धित वस्तु तथा सेवाका बारेमा जानकारी दिन सहज एवम् सरल हुने देखिन्छ । यसका लागि नयाँ शब्द निर्माण गरी व्यापक रूपमा प्रचार प्रसार गरेर आम जनसमुदायमा स्वीकरण (नभएमा यो प्रक्रिया पुनः दोहोर्‍याउनु पर्ने हुन्छ) भएपछि मात्र प्रयोग गर्ने समयावधि बचत भई विद्यार्थीहरूले कुनै पनि नयाँ कुरा विश्व बजारमा आउना साथै त्यसका बारेमा जानकारी लिन सक्छन् । उदाहरणका रूपमा मोबाइल, कम्प्युटर, ल्यापटप आदिसँग सम्बन्धित सेवासुविधा बुझाउने शब्दहरूलाई लिन सकिन्छ । आगन्तुक शब्दको प्रयोगका सन्दर्भमा यसलाई सकारात्मक प्रभाव मान्न सकिन्छ ।

## भाषिक प्रयोगमा सचेतताको अभाव

आफ्नो भाषामा भएका तथा प्रचलित शब्दहरूका सट्टामा आगन्तुक शब्द प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिले गर्दा नेपाली भाषाको शुद्धता र मौलिकतामा नै चुनौती देखा पर्न सक्छ । वर्तमान समयमा यो प्रवृत्ति विकराल रूपमा बढ्दै गइरहेको छ । उदाहरणका लागि विद्यालयका लागि स्कुल, महाविद्यालयका लागि कलेज, क्याम्पस वा युनिभर्सिटी, सूचनाका लागि नोटिस, कक्षाका लागि क्लास, पुस्तकालयका लागि लाइब्रेरी, प्रयोगशालाका लागि ल्याब, परीक्षाका लागि एक्जाम, गुरुका लागि टिचर वा सर, लेखा प्रमुखका लागि एकाउन्टेन, उपप्राध्यापकका लागि लेक्चरर, सहप्राध्यापकका लागि रिडर वा एसोसियट प्रोफेसर, प्राध्यापकका लागि प्रोफेसर, विद्यार्थीका लागि स्टुडेन्ट, म भित्र आउन सक्छु ? का लागि मे आइ कम इन ? गृहकार्यका लागि होमवर्क, परियोजना कार्यका लागि प्रोजेक्ट वर्क, एकाइ परीक्षाका लागि युनिट टेस्ट, त्रैमासिक परीक्षाका लागि टर्मिनल टेस्ट वा टर्म टेस्ट, अन्तिम परीक्षाका लागि बोर्ड एक्जाम वा फाइनल एक्जाम, प्रवेशपत्रका लागि एडमिट कार्ड, परीक्षा फलका लागि रिजल्ट वा नतिजा जस्ता शब्दहरू प्रयोग गर्न हामी अभ्यस्त भएका छौं । यस्ता शब्दहरूको प्रयोग गर्ने बानीले गर्दा नेपाली भाषाको वाक्य प्रयोग गर्दा अङ्ग्रेजी शब्दहरू घुसाइरहेका हुन्छौं, जस्तै: म युनिभर्सिटीको प्रोफेसर हुँ । आज फिजिक्सको क्लास छ । एक्जामका लागि रुटिन आएको छैन । एक्जाम सकिएर रिजल्ट पर्खिरहेको छु आदि । यसरी आजको शिक्षित समुदायले नेपाली शब्द हुँदाहुँदै पनि नेपाली वाक्यमा विदेशी शब्द चलाउँदा इज्जत बढेको सम्झन्छन् । अझ कतिपयले त नेपाली बोल्दा पनि अङ्ग्रेजी बोलेको जस्तो उच्चारण गरेको पाइन्छ । यसले गर्दा दिनप्रतिदिन नेपाली भाषा आगन्तुक शब्दको प्रभावमा पर्दै गएको छ । यसरी कुराकानीका क्रममा बिचबिचमा आगन्तुक शब्द प्रयोग गर्नाले नेपाली भाषाको शुद्धता र मौलिकतामा नै प्रश्न उत्पन्न हुन सक्छ । आगन्तुक शब्दको प्रयोगका सन्दर्भमा यसलाई नकारात्मक प्रभाव मान्न सकिन्छ ।

## बालबालिकाको भाषिक विकासमा प्रभाव

आगन्तुक शब्दको अत्यधिक प्रयोगले बालबालिकाको भाषिक विकासमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ। निजी विद्यालयको बढ्दो प्रभाव र अभिभावकहरूको अङ्ग्रेजी भाषाप्रति भुकावले गर्दा हाल बालबालिकाहरूलाई घर परिवारमै भाषा सिकाउने क्रममा नेपाली भाषाभन्दा पनि पहिले अङ्ग्रेजी भाषा सिकाउने पहल गरेको देखिन्छ। बालबालिकाहरूलाई सुरुमा फलफूल, फूलहरू, तरकारी, जनावरहरू, चराचुरुङ्गी, शरीरका अङ्गहरू, महिना र बार आदि चिनाउने क्रममा अधिकांश अभिभावकहरूले आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिरहेका हुन्छन्। यसका साथै अङ्ग्रेजी, हिन्दी वा अन्य भाषाका मात्र कार्टुन देखाउने गर्नाले बालबालिकाहरूले विचार गर्ने, बोल्ने क्रममा नै आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरी आफ्नो मातृभाषाको प्रयोग कम गर्न थाल्छन्। यसले गर्दा नेपाली भाषा प्रयोगको दृष्टिकोणबाट हेर्दा बालबालिकाको भाषिक विकासमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ।

## नेपाली भाषाको शुद्ध, मौलिक र स्तरीय रूपमा चुनौती

आगन्तुक शब्दको अत्यधिक प्रयोगले खासगरी नेपाली विषय प्राध्यापन गर्ने शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई गम्भीर समस्या भएको देखिन्छ। नेपाली भाषा शिक्षण गर्नु भनेको विद्यार्थीहरूलाई यसको शुद्ध, स्तरीय र मानक रूप सिकाउनु हो। भाषा शिक्षणको अभिप्राय भाषाका विषयमा शिक्षण नभएर भाषिक सिपहरूको शिक्षण हो। भाषिक सिप भन्नाले कुनै पनि भाषा सही किसिमले सुन्ने, बोल्ने, पढ्ने र लेख्न सक्ने सिप बुझिन्छ। अन्य विषयवस्तुको शिक्षणमा विद्यार्थीहरूलाई सम्बन्धित विषयको ज्ञान दिनु मुख्य उद्देश्य भएकाले विषयवस्तु साध्य (उद्देश्य) र भाषा साधन (माध्यम) का रूपमा मात्र रहेको हुन्छ भने भाषा शिक्षणमा विषयवस्तुको माध्यमबाट भाषिक सिप विकास गराउने उद्देश्य भएकाले विषयवस्तु साधन (माध्यम) र भाषा साध्य (उद्देश्य) बन्न जान्छ, अर्थात् भाषा शिक्षणमा भाषा साधन र साध्य दुवै हो। त्यसैले भाषा शिक्षण विषयवस्तुको शिक्षण नभएर शुद्ध, स्तरीय र मानक भाषाको माध्यमबाट कुनै पनि विषयवस्तु ग्रहण (सुनाइ र पढाइ) र प्रकटन (बोलाइ र लेखाइ) गर्ने सिपको शिक्षण हो। यस परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा नेपाली विषयका शिक्षकशिक्षिकाहरूले विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषाको शुद्ध, स्तरीय र मौलिक रूप सिकाउनुका साथै यसको महत्त्व बुझाउनुपर्ने हुन्छ। विद्यार्थीहरूलाई आगन्तुक शब्दको प्रयोग कम गरी नेपाली भाषाको शुद्ध, स्तरीय र मानक रूपको प्रयोग गर्न प्रोत्साहित गर्नु पनि उनीहरूको दायित्वभित्र पर्दछ तर आगन्तुक शब्दको अत्यधिक प्रयोगले नेपाली भाषाको शुद्धता, मौलिकता र स्तरीय रूपमा नै चुनौती उत्पन्न भएकाले नेपाली विषय प्राध्यापन गर्ने शिक्षकशिक्षिकाहरूलाई समस्या थपिएको छ। आगन्तुक शब्द प्रयोगका सन्दर्भमा यसलाई नकारात्मक प्रभाव मान्न सकिन्छ।

## पठनपाठनका क्रममा अङ्ग्रेजी भाषालाई प्राथमिकता दिइनु

वर्तमान समयमा अधिकांश निजी तथा आवासीय विद्यालयहरूले अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट दिइने पठनपाठनलाई प्राथमिकता दिएको पाइन्छ। यस्ता विद्यालयहरूमा नेपाली विषयबाहेक अन्य सम्पूर्ण विषयहरू अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पठनपाठन गराउने क्रम बढ्दै गएकोले शिक्षार्थीहरूमा नेपाली भाषा पढ्ने र लेख्ने अभ्यास कम हुँदै गएको छ। नेपाली विषय प्राथमिक तहदेखि कक्षा १२ सम्म अनिवार्य विषयका रूपमा राखिए तापनि विद्यार्थीहरूले यस विषयलाई अन्य विषय (अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान आदि) लाई जस्तो महत्त्व नदिएको आभास हुन्छ। विद्यार्थी मात्र नभएर अधिकांश अभिभावक वर्गसमेत आफ्ना बालबच्चाहरूमा स्तरीय, मानक र शिष्ट नेपाली भाषिक सिपको विकास गराउनेतर्फ कम सचेत रहेको भेटिन्छ। वर्तमान समयमा अधिकांश निजी विद्यालयहरूमा गणित, विज्ञान, कम्प्युटर विज्ञान, लेखा शास्त्र जस्ता विषयहरू मात्र नभएर सामाजिक शिक्षा, स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या र वातावरण शिक्षा जस्ता विषयहरू समेत अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पठनपाठन गराइने भएकाले आफ्नै देशको इतिहास, भूगोल, धर्म, संस्कृति, रहनसहन, चाडपर्व, वातावरण आदि विषयवस्तुको बारेमा जानकारी लिन पनि अङ्ग्रेजी भाषा प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ।

यस्ता अधिकांश विद्यालयहरूमा विद्यालय हाताभित्र कुराकानी गर्दासमेत अङ्ग्रेजी भाषा प्रयोग गर्न बाध्य गरिने भएकाले विद्यार्थीहरू अङ्ग्रेजी शब्दहरूलाई नै प्राथमिकता दिने गर्दछन्। यसप्रकारको परिवेशले गर्दा आगन्तुक शब्दको प्रयोग दिनप्रतिदिन बढ्न गई नेपाली भाषा शिक्षणमा गम्भीर समस्या उत्पन्न भएको देखिन्छ।

### पठनपाठन तथा रोजगारीका लागि विदेश जाने प्रवृत्ति

हाम्रो समाजमा विद्यार्थीहरू विद्यालय तहको अध्ययन पूरा गरिसकेपछि विभिन्न विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश जाने प्रवृत्ति दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। यसरी विदेश जानका लागि तयारी गर्ने क्रममा विद्यार्थीहरूले अङ्ग्रेजी भाषाका साथै सम्बन्धित देशको भाषा सिक्नैपर्ने हुन्छ। यस्तो परिवेशले गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिको भाषा प्रयोगमा आगन्तुक शब्द वृद्धि हुनाको साथै यसले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा घरपरिवार, साथीभाइ हुँदै समाजमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। यसै गरी रोजगारीका लागि विदेश जाने प्रवृत्तिले गर्दा पनि नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दको प्रयोग दिनप्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। यसले शिक्षित समुदायमा मात्र नभएर अशिक्षित/सर्वसाधारण वर्गमा समेत व्यापक प्रभाव पारेको देखिन्छ। यिनै समुदायका बालबालिकाहरू हाम्रो विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूमा पठनपाठनका लागि आउने हुँदा नेपाली भाषा शिक्षणमा गम्भीर प्रभाव पारिरहेको छ।

### निष्कर्ष

नेपाली भाषामा स्वदेशी तथा विदेशी भाषाबाट आएका शब्दहरू केही जस्ताको तस्तै र केही रूप परिवर्तन भएर प्रयोग भइरहेका छन्। यस्ता शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ। विश्वका सम्पूर्ण भाषाहरूमा अन्य भाषाको प्रभाव केही न केही पर्ने नै हुन्छ। यस्तो प्रभाव कम विकसित र विकासोन्मुख देशहरूमा अलि बढी हुने देखिन्छ। यस्ता देशहरूमा विज्ञान तथा प्रविधिको कम विकास हुने भएकाले पनि यो अवस्था आएको हुन सक्छ। विश्वका कुनै पनि भाषामा आगन्तुक शब्दको प्रयोगलाई पूर्ण रूपमा नकार्न सकिँदैन, तर केही हदसम्म कम गर्न अवश्य सकिन्छ। यस्तो कार्य व्यक्तिगत वा कुनै संस्थाको एकल प्रयासबाट सम्भव हुन सक्दैन। सरकारी तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूको सचेत र सामूहिक प्रयासबाट यसले मूर्त रूप लिनै देखिन्छ। यसो गर्न सकिएको खण्डमा आफ्नै उच्चारण र वर्णविन्यास सुहाउँदो शब्दहरू निर्माण भई आगन्तुक शब्दको क्षेत्रमा निकै सुधार हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। आफ्नै भाषामा बहुप्रचलित शब्दलाई प्रतिस्थापन गरेर आगन्तुक शब्द प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिलाई रोक्न सकेको खण्डमा पनि यस क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार हुने देखिन्छ। नयाँ आविष्कार भएका वस्तु तथा सेवा बुझाउने शब्दका लागि सकेसम्म आफ्नै भाषा, भाषिका, उपभाषिकाहरूमा प्रचलित शब्दको खोजी गरेर वा माउ भाषा एवम् भिगनी भाषाहरूबाट शब्द ग्रहण गरेर वा सम्बन्धित भाषाका निकटतम स्रोतबाट शब्द निर्माण गरेर प्रयोग गर्न सके आफ्नै भाषालाई समृद्ध बनाउन सकिन्छ। यसरी निर्माण गरिएका शब्दहरू सञ्चार माध्यम (रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, विज्ञापन आदि) तथा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सामाजिक सञ्जाल आदि क्षेत्रमा व्यापक प्रचार प्रसार गर्न सकेको खण्डमा जन समुदायमा यी शब्दहरू राम्ररी भिज्न सक्दछन् र यसलाई सहज रूपमा स्वीकार गर्ने परिवेश सिर्जना हुने देखिन्छ। यसका लागि केही समय कोष्ठकमा आगन्तुक शब्दको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन सक्छ, जन समुदायमा भिजिसकेपछि भने कोष्ठकमा दिइएको शब्द हटाइनुपर्दछ। यदि यस्ता शब्दहरू जन समुदायमा सहज रूपमा व्यवहारमा आउन नसकेको खण्डमा संशोधन र परिमार्जन गर्नुपर्ने पनि हुन्छ। यदि नयाँ शब्द निर्माण गर्न नसकिएको अवस्थामा यस्ता शब्दहरूलाई नेपाली भाषाको मूल प्रकृति र प्रवृत्तिअनुरूप नेपालीकरण गरेर मात्र प्रयोग गर्नाले त्यस्ता शब्दहरूप्रति अपनत्व महसुस गर्न सकिन्छ। यसै गरी विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो भाषाको मौलिकता र महत्त्वका सम्बन्धमा सचेत गराउँदै शुद्ध, स्तरीय र मानक नेपाली प्रयोग गर्न प्रोत्साहित गर्नाले आगन्तुक शब्दको प्रयोग उल्लेख्य रूपमा घट्न सक्छ। विश्व बजारमा विभिन्न भाषामा प्रकाशित ज्ञान,

विज्ञान, सूचना, सञ्चार, राजनीति, कला, साहित्य आदि विविध क्षेत्रसँग सम्बन्धित पुस्तकहरू नेपाली भाषामा अनुवाद गरी प्रकाशन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सूचना तथा सञ्चार माध्यमहरूले नेपाली भाषाको प्रयोगलाई बढावा दिन सकेको खण्डमा आगन्तुक शब्दको प्रयोग केही हदसम्म कम गर्न सकिन्छ। विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूमा पठनपाठनका क्रममा अन्य विषयको शिक्षणमा पनि शुद्ध, स्तरीय र मानक नेपाली भाषालाई प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ। यसका साथै सरकारी निकायहरूबाट उच्च प्राथमिकताका साथ नेपाली भाषाको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि नीतिगत व्यवस्था गर्न सकिएको खण्डमा नेपाली भाषाको मौलिकता र शुद्धता जोगिनुका साथै केही हदसम्म आगन्तुक शब्दको प्रत्यक्ष आगमनलाई रोक्न सकिने देखिन्छ।

### सन्दर्भ सामग्री सूची

- खनाल, चक्रपाणि (२०६४), *भाषा विज्ञान शब्दकोश*, विराटनगर: सरस्वती प्रकाशन।
- निरौला, यज्ञेश्वर र अन्य (सम्पा.) (२०७९), *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- न्यौपाने, टड्कप्रसाद (२०५१), *भाषा विज्ञानको रूपरेखा*, धरान: नेपाल बुक डिपो।
- पण्डित, हेमराज (१९६९), *चन्द्रिका गोरखा भाषा व्याकरण* (दोस्रो संस्क. २०४२ र तेस्रो संस्क. २०५१), काठमाडौं: साभा प्रकाशन।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०६३), *नेपाली व्याकरण शारदा* (भाग १), सुनसरी: शान्तादेवी पोखरेल।
- पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.) (२०४०), *नेपाली बृहत् शब्दकोश* (संशोधित र परिवर्द्धित दसौं संस्क. २०७५), काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- पोखरेल, माधवप्रसाद र प्रधान, मीरा (२०८१), *नेपाली व्याकरण कोश*, काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- प्रधान, मीरा (२०७४), *नेपाली व्याकरणको पारिभाषिक शब्दकोश*, ललितपुर: साभा प्रकाशन।
- रेग्मी, चूडामणि उपाध्याय (२०२५), *नेपाली भाषाको उत्पत्ति*, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- शर्मा, बाल चन्द्र (सम्पा.) (२०१९), *नेपाली शब्द-कोश*, काठमाण्डौं, रायल नेपाल एकेडेमी।
- शर्मा, मोहनराज (२०३६), *शब्द रचना र वर्णविन्यास भाषा वैज्ञानिक पद्धति*, काठमाडौं: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१), *प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण*, काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (सन् १९९७), *भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक चिन्तन*, दिल्ली: राधाकृष्ण प्रकाशन।